

Дефетизам као последица специјалног рата

УДК 355.018:159.9](497.1)

Благоје Љубисављевић, пуковник

„Новим светским поретком“, са прокламованим принципима очувања мира, у глобалним размерама нису отклоњени потенцијални сукоби и супротстављени интереси, али је „измештен“ механизам силе и принуде применом психолошко-пропагандног деловања на свест маса. Као последица тог деловања јавља се дефетистичка свест, која „убија“ сваки мотив за пружањем отпора како насилним, тако и ненасилним облицима потчињавања и супремације.

Пропагандни утицај је прво условљен општим материјалним и социјалним стањем у друштву, затим психо-социјалним и моралним својствима групе према којој је упућена пропаганда, а потом и привлачношћу социјалне и непосредне материјалне користи која се нуди. Различити примери у последње време – од крајње жилавости и отпорности до потпуне апатије и равнодушности према наметању туђе воље, религије, идеологије и културе – и те како оправдавају скептично и реалистичко гледање на моћ и домет пропаганде. Прецењивање те свемоћи једнако је погрешно као и њено потцењивање. Прихватање туђих идеја, технологије и културних и етичких стандарда није само по себи дефетистичко препуштање стихији уколико не задира у основни систем вредности нације, друштва и државе. Супротстављање дефетизму сигурно није могуће бежањем, изолацијом и ксенофобијом, насупротив некритичком конзумирању свега што нуди „велики цивилизовани свет“. Одмеравање, поређење и прожимање сопствених и туђих вредности као и налажење мере за његов узајамни утицај на индивидуалном и општем плану управо је начин конструктивне међународне сарадње, уз услов „остати свој на своме“.

Увод

Научно-технолошки развој и усавршавање техничких средстава за уништавање људи и материјалних добара „сабили су много више рата на малом простору и у кратком времену“. На тај начин смањена је људска издржљивост, а повећан значај психологије у савременом рату. У „згуснутом“ времену и стању непрекидног стреса, опремљен високо-софистицираном технологијом, војник на прагу трећег миленијума све више губи традиционална обележја витеза, ратника и јунака. Његова људска димензија, по којој се разликује од „робота за уништавање непријатеља“ и са којом улази у амбијент битке – амбијент насиља и

деструкције, не може да се запостави, посебно не њен директни утицај на успешност примене „контролисане силе“. Искуства из савремених армија, у којима је готово све научно засновано, упућују за закључак да је много једноставније постићи високу обученост и физичку припремљеност за успешно вођење борбе него развијати и одржавати морално-вољну компоненту. Свест и психа савременог војника све више су изложени информатичком притиску, до неслућених размера, тако да у кратком временском периоду није у стању да варира могуће излазе из наметнуте ситуације, већ је принуђен да реагује брзо, па и механички, уз све последице *decision stress* феномена. Пошто човек, без обзира на „дресуру“, ипак није робот, његова морална свест ће и те како утицати на избор алтернативе, посебно у неповољним општим условима, у којима је војна, економска, техничка, па и информатичка супериорност противника задато стање.

Живимо увелико у ери „новог светског поретка“, у којем као да се остварују прорачунске или програмске идеје и визије Роберта Штрауса Хупеа (за кога је „најважније питање за САД унификација глобуса под вођством САД у току ове генерације“), Ричарда Гарднера, Збигњева Бжежинског, и других. У Гарднеровом пројекту стварања светске владе тежишни циљ је „уништење суверенитета нација и држава, проширивање домена деловања оружаних снага УН на све секторе глобалних ратних жаришта... у којима ће такве снаге имати задатак патролирања интернационалним граничним и осталим демаркационим линијама, уз надзор слободних демократских избора у свим земљама и уз верификацију спровођења политике оружаног немешања“.¹

„Нови светски поредак“ намеће нова „правила игре“, нове методе доминације и владавине без грубе примене војне силе. Поред војне, посредована је примена и других облика силе и принуде, чији је крајњи циљ стварање послушних следбеника и поданика. Као ефикасно и усавршено средство за достизање тог циља психолошко-пропагандни рат, а у последње време све више и информатички и неокортички рат, добија прворазредну улогу и значај. Спознавање стања свести појединаца, друштвених група и друштва у целини, која настају под утицајем тог новог начина примене силе и испољавају се као *дефетизам*, нарочито је значајно за очување моралне свести и виталности друштва, као и за отклањање насталих последица.

Појмовно одређење психолошко-пропагандне делатности и дефетизма

Средином шездесетих година 20. века, приликом ескалације америчког присуства у Југоисточној Азији, почео се користити термин „*special warfare*“ (специјални рат), који је добио „право грађанства“ као средство

¹ Нови светски поредак и политика одбране CPJ, Управа за стратегијске студије и политику одбране CPJ, Београд, 1993.

посредне стратегије – као „прикривена, мрачна страна политике“.² Међутим, много раније, још од кинеског историчара Сун Цу Вуа до савременог доба, у ратовима је примењивано начело према којем се највећи успех постиже потчињавањем противника без борбе, што се условно може назвати „специјалним ратовањем“, односно неуобичајеним и специфичним ратовањем. Као сложен феномен, специјални рат се најчешће испољавао као тоталитет политичких, идеолошких, економских, културних, војних и других активности. Као најважнији садржај специјалног рата временом се издвојила психолошко-пропагандна делатност, која је у последње време постала целовита доктрина, која се у западним изворима означава појмовима *психолошке операције*, *информатичке операције*, *неокортичко ратовање* итд.

Појам *пропаганда*³ први пут се јавио у средњем веку. Њиме је у оквиру католичке цркве означен орган задужен за ширење католичанства у некатоличким земљама. У савременим глобалним стратегијама све је већи значај пропаганде као средства за овладавање свешћу маса, али се термин замењује другим терминима чија суштинска обележја остају иста – циљ „напада“ остаје људска свест, односно човеков „неокортекс“. Реч је, дакле, о сврсисходној и планској делатности иза које стоји друштвени субјекат. Та делатност не само да обавештава, подучава и васпитава већ и *покреће на активност у жељеном правцу*, али није нужно вредносно негативна. Међутим, када се пропаганда посматра у контексту сложенице „пропагандно-психолошки“, онда асоцира на негативно одређење: субверзивна манипулација свешћу маса злоупотребом психологије. То се најбоље може уочити анализом циљева психолошко-пропагандне делатности: слабљење и подривање морала, психолошке снаге и одбрамбених способности противника; придобијање сопственог и савезничког јавног мњења; конституисање одговарајућег режима на окупираној територији и придобијање становништва за нови поредак и друго. Након одређења појма пропаганда поједностављено је и одређење појма *дефетизам*, који се јавља као најважнији *циљ* психолошке и информатичке операције („слабљење и подривање морала...“), и као *последница* наведених операција. Постављање циља и последице у исту раван оправдано је због следећег: крајњи циљ сваке психолошке операције јесте овладавање свешћу и управљање вољом маса ради очувања или проширивања интереса и позиција; крајњи резултат тог деловања на феноменолошком плану јесте изманипулисана свест маса – дефетизам.

Појам *дефетизам* ретко се употребљава у политичкој и војној терминологији. Такође, ретко и непотпуно је одређиван и дефинисан. Најчешћа одређења упућивала су на то о каквој појави је реч, а не на

² Душав Вилић, *Специјални рат против СФРЈ*, Саветовање у Кумровцу, „Актуелни политички поглед“, Београд, 1983.

³ „Пропаганда је друштвена активност намењена организованом ширењу одређених идеја, мишљења, ставова и расположења са циљем да их људи усвоје и надаље поступају у складу са истима“, Менсур Ибрахимпашић, *Морал армије*, ДСНО, 1967.

то шта је та појава у суштини: изазивање сумње у сопствену моћ, ширење страха од надмоћи противника, губљење самопоуздања да се противнику пружи отпор, и друго. Иначе, термин потиче од француске речи *defaite*, што значи пораз, а у свом изворном значењу појам се први пут појавио у Француској буржоаској револуцији као синоним за оне који су испољавали неверицу у успех и сврсисходност Револуције.

У односу на изворна одређења, дефетизам, као сложени феномен, временом је добио вишезначно обележје и садржај. Реч је о веома сложеној политичкој, психолошкој и социолошкој појави која се у односу на појединца може посматрати као дубље или плиће засновани негативни став (неверица) којем недостаје *когнитивна компонента* (сазнање о потреби и о могућности успешне борбе). *Емотивна компонента* има негативни набој, а *конативна* (акционо-вољна) *компонента* је пригушена или је у супротности са интересима социјалне групе којој личност припада и друштва. Према наведеном, дефетизам је стање моралне свести које изражава рационално-емоционални однос према стварности, а манифестује се као бесперспективност, неповерење у сопствене снаге и безвољност за пружање било каквог отпора. У односу на циљеве и психолошко-пропагандне делатности, посебан значај има психо-социјална димензија дефетизма, јер је свака психолошка операција, у ствари, агресија на људску свест, злоупотреба и манипулација.

Психолошка својства личности значајна за појаву дефетизма

Комплексност и сложеност човека као генеричког, историчног и „бића праксе“ схватили су и творци савремених концепција психолошког ратовања. Најновија достигнућа у области друштвених наука, посебно психологије и социјалне психологије, широко се примењују и често злоупотребљавају. Научно засноване концепције су у експанзији у последње време на Западу, а у њима је заокружена целовита слика о човеку као сложенем психолошком комплексу, састављеном од рационалних и ирационалних сфера. Олпортово одређење личности у смислу да „... никад нисмо непосредно свесни читаве своје природе нити ма ког великог дела те целине. У било ком датом тренутку оквир свесности је веома мали“, ⁴ нашло је веома широку примену, нарочито у доктрини неокортичког ратовања. Фетишизирајући ирационалну сферу, већина западних теоретичара је глорификовала стварну моћ и домете пропаганде, што је у многим случајевима (локални ратови, други сукоби) доводило до потпуног неуспеха. Без обзира на то, глорификација моћи и домета психолошког ратовања је „сама себи циљ“: управо је претња, а заснована је тако да депримирајуће утиче на свест људи и изазива уверење да је узалудна одбрана од нечега тако моћног и да је упутније „препустити се“.

Личност је јединствени комплекс различитих својстава: карактер, темперамент, ставови, интереси, потребе, емоције, способности, фи-

⁴ Гордон Олпорт, *Склоп и развој личности*, „Култура“, Београд, 1969, стр. 80.

зичка конституција итд., коју карактеришу *јединство, јединственост и доследност*. Међутим, та сложена организација својстава није непроменљива, што се и те како уважава у савременој пропаганди, за коју је личност „једно стварно људско биће“, које дише и мисли, које је оптерећено свим предрасудама, слабостима, похлепом, несталношћу и другим особинама обичног људског бића. Дакле, наглашена је оријентација ка *променљивим* елементима структуре личности и ирационалним моментима, са тежњом да се потисне рационално у човеку (мотивација, а затим и други елементи структуре личности) и тако учини погодним за манипулацију. Америчка бихевиористичка школа, не случајно, у примењеној психологији првенство даје социјалним ставовима због њихове променљивости, могућности обликовања, утицаја и усмеравања понашања.

У вези с испољавањем дефетизма посебан значај има разматрање неких својстава и склоности личности који долазе до изражаја у социјалној интеракцији и групној динамици, а најзначајнији су сугестибилност, склоност имитацији, симпатијама и антипатијама, идентификацији итд.

Од наведених својстава највећи значај има *сугестибилност* личности, која је у непосредној функцији утицаја на мотиве, социјалне ставове и уверења, односно на прихватање туђих идеја и ставова. Мек Дугал дефинише сугестију као „процес комуницирања који доводи до прихватања са уверењем предложеног садржаја у којем не постоји никакав адекватан логички темељ који би то прихватање оправдао“.⁵ Том одређењу сугестије треба додати још једну значајну компоненту: при нуђењу и прихватању предложеног садржаја не постоји принуда од стране комуникатора. Непостојање принуде (а ипак добровољно пристајање) упућује на закључак да прималац садржаја мора имати једно специфично психолошко својство – *сугестибилност*, које се огледа у смањеној способности за критичко просуђивање понуђеног садржаја. То значи да је сугестибилнија она личност код које није чврсто изграђен вредносни систем, чија су уверења слабија, не постоји сасвим поуздан сопствени суд о појавама стварности, поремећена је емоционална равнотежа и недовољно изграђена морална свест. Томе треба додати и ситуационе чиниоце типичне за ратну ситуацију, који слабе психо-социјалне одбрамбене механизме и повећавају сугестибилност. На другој страни, зрела, интелектуално, социјално и емоционално складно организована, високо морално свесна и мотивисана личност, уз то и високо адаптивна на ситуационе чиниоце, мање је подложна сугестибилности. У појединим критичним ситуацијама сугестија и сугестибилност могу да имају позитивну улогу (критични тренуци у борбеној ситуацији, када старешине својим ауторитетом могу значајно да утичу на понашање људи, нарочито у случају замора и пада морала код бораца, на пример,

⁵ Младен Звонаревић, *Социјална психологија*, „Школска књига“, Загреб, 1985, стр. 85.

поступак мајора Драгутина Гавриловића у одбрани Београда 1915. године). Међутим, сугестибилност је негативна у случају некритичког прихватања и слеђења штетних идеја и ставова.

У процесу учења човек се мења, формира сопствену, индивидуализовану слику објективне стварности. У тој слици велики значај имају ставови према појавама, процесима, другим људима, друштву и његовим ставовима. Ти ставови, лични и социјални, могу да буду засновани на различитој основи. Са становишта осетљивости и сугестибилности, посебан значај имају ставови засновани на емоцијама, јер су подложни честим променама и нису логични.

Симпатија и антипатија, као два супротна пола психо-социјалне интеракције, опредељују поступке појединаца према другим јединкама и социјалној групи с изразито емоционалним, ирационалним набојем. Емоционална приврженост социјалној групи или појединим, обично харизматским ауторитетима подразумева извесну некритичност приликом прихватања пропагандних порука (тако, на пример, узајамно емотивно „распаљена“ група навијача за један фудбалски тим потпуно ирационално проналази „кривца“ у судији, спремна, чак, и на линч, иако је омиљени клуб заиста било лош у спортском такмичењу). У сваком случају, емоционално обојен став је веома погодан за психолошки утицај без обзира на то да ли је реч о потреби развијања (продубљивање) симпатије или антипатије.

Идентификација, као значајан одбрамбени механизам личности, иде даље од пuke имитације сопствених идола. Она тражи поистовећивање са ауторитативним појединцима, идејама и социјалним ставовима великих група. У основи идентификације је подсвесно бежање од осећања инфериорности, „добивање снаге“ утапањем у „носећу“ масу или ауторитет. У случају да идентификацији претходи симпатија (или антипатија), емоције се могу проширити као епидемија и изазвати ирационалне облике групног понашања (демонстрације, линч, паника итд.) баш у правцу у којем их и усмерава психолошко-пропагандно деловање.

Осим наведеног, одређени значај има и примена *коерцитивних метода* у индивидуалној комуникацији за модификацију понашања, па и структуре личности. Међутим, за разлику од пропаганде, те методе сада немају значај „друштвене делатности“, јер су усмерене на појединце и мање групе, па су ограничени њихов домет и значај.

Историјска искуства о утицају пропаганде на свест народа и војске

Кроз историју људског друштва зараћене стране су, осим физичке принуде, користиле и друга средства да би људе и народе држале у покорности. Иако се та средства не могу назвати средствима специјалног рата у садашњем смислу, ипак је сигурно да је реч о средствима за психолошки утицај, која су спонтано настајала и преносила се на основу

искустава. Према неким савременим истраживањима, још су стари Монголи веома зналачки примењивали неку врсту пропаганде, „демонстрацију војне моћи“ у садашњем смислу, ширећи гласине о снази, бруталности и непобедивости војске Џингис-кана. На тај начин, због дефетизма у редовима противника, многе битке су добијене изван бојног поља.⁶ У старој Грчкој, а затим и у Риму, развојем чувених реторичких школа, усавршена је пропаганда живом речју да би се сопствени поданици покренули у „праведан рат“, а у редовима противника умањили мотиви за ратовањем.

У средњем веку црква је веома много користила пропаганду. Да би се гушила жеља и стремљења за прогресом све што је ново проглашавано је „богохуљењем“ и издајом, и подлегало је судовима инквизиције „у име бога“. Владавина над свешћу маса системом догми неминовно је изазивала и репродуковала дефетистичку свест: све је унапред предодређено, узалудна је свака нада, и слично.

Амерички грађански рат донео је неке новине у области пропаганде: први пут су кориштени штампа и „фронтовски“ леци за утицај на свест противника. Наполеонов победоносни поход на исток, почетком 19. века није био праћен развијеном пропагандом у садашњем смислу. Међутим, многе његове победе извојеване су изван бојног поља, капитулацијом услед дефетизма који је произилазио из чињенице да се Наполеон доказивао као „непобедив“. Самим тим, потврђивала се позната максима да „ништа тако добро не успева као успех“.

За период Првог светског рата везују се зачеци примене психологије у војсци. Значај људског чиниоца повећан је због потребе да се утиче на свест огромних освајачких војски. Према немачком историчару Фречу, „привредни притисак и пропаганда (Антанте) допринели су да најбоља војска света подлегне притиску маса и буде савладана“.⁷ За Први светски рат везује се и један од најизразитијих примера изазивања дефетизма ширењем обманивачких гласина и подстицањем носталгије код противника (аустроугарска пропаганда према Италијанима у бици код Кобарида).⁸ На другој страни, без обзира на надмоћну војну силу и ангажовање огромне пропагандне машинерије, Аустроугарска није могла да постигне циљ у рату са Србијом, што указује на значај моралне снаге зараћене стране и на ограничене могућности пропаганде у изазивању дефетизма.

Други светски рат је карактерисала тотална, дотад невиђена конфронтација скоро читавог човечанства с огромним ратним потенцијалима. У глобалним војним стратегијама пропаганда је добила веома велики значај. За САД постала је „четврти род војске“, а за Немачку „трећи фронт“.⁹ У уништавајуће и пропагандне сврхе кориштена су најновија научно-техничка достигнућа. Последица такве делатности

⁶ Вуко Михајловић, *Пропаганда и рат*, ВИЗ, Београд, 1984, стр. 19.

⁷ Исто, стр. 20.

⁸ Исто, стр. 175.

⁹ Исто, стр. 25.

било је дефетистичко понашање читавих армија и влада земаља којима је претио напад фашистичких сила. У Гебелсовој „алхемији речи“ пропаганда у стилу „лаж, лаж и поново лаж“ доведена је до савршенства као званични политички програм. Њоме је пропаганда директно изазивала дефетизам код противника, те је учинак, синхронизован са успесима на бојном пољу, био огroman и ефикаснији од ватреног оружја: „више вреди непријатељев деморалисани војник него мртав војник, јер онај први шири панику око себе“.¹⁰

Још уочи Другог светског рата, страх од фашизма ширио се Европом, па и светом. Након муњевитих успеха Немачке на почетку рата, дефетизам који је обузео скоро читаво човечанство, постао је светски феномен, а манифестовао се као безнађе и уверење да се не може зауставити фашизам. Пропагандна делатност земаља антихитлеровске коалиције није дала значајније резултате, а Хитлер је низао победе све до пред крај рата, када је пораз сила Осовине био на помолу. Та чињеница упућује на закључак да је успех психолошко-пропагандне делатности у непосредној корелацији са успесима на бојном пољу, и да је таква пропаганда ипак само помоћно средство политике, дипломатије и рата.

После Другог светског рата наступио је период „хладног рата“. У тим условима специјални рат је афирмисан као целовита стратегија суперсила. У потпуној биполаризацији и конфронтацији поново се јавља дефетизам у светским размерама – као страх од самоуништења човечанства нуклеарним ратом. Локални ратови вођени после Другог светског рата допринели су да се још више афирмише и усаврши методологија специјалног рата у функцији изазивања дефетизма. Америчко присуство у југоисточној Азији, и поред ангажовања огромних потенцијала, било је доведено у питање, посебно у Вијетнаму. Увиђајући да је немогућа успешна борба против народа Вијетнама, Пентагон је, уз помоћ ЦИА, разрадио до савршенства концепцију „психолошког ратовања“. У ту сврху употребљена су огромна средства из буџета САД: израђено је око четири милиона летака, емитоване су хиљаде сати радио и ТВ-програма, формирана су „стратегијска насеља“, спроведен програм „пацификације“ и „дефолијације“, разрађен монструозни план „Феникс“ итд.¹¹ Исход неславне авантуре у Вијетнаму намеће питања о стварним дometима „психолошког рата“, посебно против националноослободилачких покрета.

Иако су, прво Србија, а затим и Југославија, од самог постанка биле мета хегемонистичких, територијалних, војностратегијских и других аспирација, први пут је специјални рат као комплексна стратегија дотад невиђене жестине, примењен у информбировској кампањи 1948. године. Један од њених основних циљева било је изазивање дефетистич-

¹⁰ Душан Јанковић, *Шешир уместо шлема* (брошура), „Народна књига“, 1981, стр. 14.

¹¹ Петар Кнежевић, *Специјални рат у Индокини*, ВИЗ, Београд, 1978, стр. 111 и 145.

ког расположења код наших грађана (на то упућује анализа најчешћих пропагандних порука и поступака према нашој земљи: да „Југославија не може опстати без помоћи СССР-а пошто јој прети капиталистичка инфилтрација“, да је „руководство издало интересе социјализма и интернационализма“, да „здраве снаге“ у земљи морају збацити руководство итд.). Упоредо с тим, вршен је интензиван дипломатски притисак и војни притисак с граничним инцидентима, уведена је економска блокада, повређивање ваздушног простора земље, инсценирање судских процеса „ревизионистима“ у земљама чланицама ИБ, и слично. Реалан страх од оружане агресије СССР-а и уцењивачко држање Запада, као и неспособност да се критички сагледа неочекивана ситуација, уз неинформисаност и недовољну чврстину уверења, довели су до тога да је знатан део чак и „политички прекаљених кадрова“ завршио на Голом отоку.

Од почетка распада претходне Југославије, 1991. године пропагандни рат против СФРЈ, ЈНА и српског народа, који је још интензиван, достигао је неслућене размере, комбинован са осталим облицима специјалног рата.

У целини гледано, специјални рат је био пратилац читаве историје ратовања: од првобитних, рудиментарних облика, преко афирмације пропаганде као његовог најзначајнијег садржаја, дошло се до разраде, конципирања и усавршавања целовите стратегије специјалног рата у садашњем значењу тог појма. Примена концепције специјалног рата у савременим условима, осим разматрања облика и метода, налаже потребу потпуније анализе снага и средстава специјалног рата ради препознавања и супротстављања одговарајућим методама, снагама и средствима.

Особеност метода, снага и средстава специјалног рата у функцији изазивања дефетизма

У теоријским разматрањима феномена специјални рат и његовог психолошко-пропагандног аспекта, у навођењу и објашњавању садржаја, метода, снага и средстава, постоје различити прилази, па и терминолошке и појмовне нејасноће. Оне су најчешће на релацији: облици – садржаји – методе, и средства – технике – методе деловања.

Психолошко-пропагандна делатност

Тај облик специјалног рата је најкомплексније и најшире подручје испољавања утицаја на свест људи ради изазивања дефетизма. Као садржај специјалног рата, има велики значај у концепцијама и стратегијама већине земаља. Осим тога, јавља се као сталан пратилац и саставни део и свих осталих облика специјалног рата и других облика примене силе, али и без примене силе, као „пријатељско убеђивање“. Наиме, у садашње време немогуће је изоловати било коју друштвену појаву или

процес из идеолошког, политичког, психолошког и другог контекста. Извођење психолошко-пропагандних дејстава најчешће се одвија применом различитих метода.

а) *Метода ширења гласина* сматра се најстаријом методом психолошко-пропагандног деловања. У свакодневној је употреби (а и у стручној литератури) термин „шаптакча пропаганда“, који не само да одређује појам већ и природу појаве на коју се односи. С обзиром на то да је реч о тврдњама чији је извор познат и чија се истинитост не може непосредно проверити, примаоци таквих тврдњи некритички их прихватају и преносе. Томе доприноси природа порука, ситуациони чиниоци и психичко стање преносиоца. У односу на циљ и мотиве преносилаца, гласине се деле на гласине страха (бојазан и неизвесност); подривачке гласине; обмањивачке гласине; гласине жеља и гласине радозналости.

За изазивање дефетизма најзначајније су гласине страха. Осим што утичу на слабење морала, оне често могу да доведу до панике, расула војске, дезертерства и предаје. Обмањивачке и подривачке гласине су срачунате на изазивање неповерења, раздора, мржње и нетрпељивости. Типичан пример су гласине о наводним злоделима ЈНА и Срба у рату 1991. и 1992. године, подгрејане „објективним“ извештајима новинара „са лица места“. У току сецесионистичког рата против СФРЈ, нарочито на његовом почетку, ширење гласина и свих врста пропагандних порука против СФРЈ, ЈНА и српског народа достигло је неслушене размере и утицај, на основу чега је каснијом анализом утврђено да је сецесионистички штаб Јелка Кацина, у Словенији, без обзира да ли то желимо да признамо, добио медијски рат против СФР Југославије. Гласине најчешће плански лансира и протура непријатељ са тачно утврђеним циљем, док су преносиоци најчешће спонтани, несвесни саучесници. Неправовремено и необјективно информисање најчешћи је узрок појаве спонтаног преношења гласина.

б) *Метода фалсификовања докумената* широко се примењује у функцији изазивања дефетизма. Састоји се у ревизији чињеница и докумената „благим заобилажењем истине“, измишљањем садржаја, фотомонтажом, и слично. Блага ревизија чињеница има посебан значај и утицај на примаоца јер оставља утисак аутентичности. У том случају тешко се уочава придодати или изостављени део, који управо има највећи утицај на свест људи.

с) *Манипулисање ефектом величине*, претња, застрашивање и побуђивање дефетизма сензационализмом најчешће се јавља у облику глорификације војне моћи агресора, рекламирања нових врста „заstraшујућег оружја“ итд. Ту методу чини успешност чињеница да агресор има стварну војну премоћ, оружје за масовно уништавање и велике могућности за утицај преко средстава масовне комуникације. Дуготрајна изложеност таквом рекламерству у свести малих народа изазива и репродукује комплекс инфериорности, који је по психолошким карактеристикама близак дефетизму.

d) *Искоришћавање супротности* изоштравањем и продубљивањем стварних разлика у ставовима и етничким, верским и политичким обележјима и карактеристикама треба да изазове раздор и сукоб на наведеним основама. У ту сврху користе се различити интереси, идејног и политичког плурализма. У нашем случају, постојање објективних разлика, па и супротности и противуречности у нашем друштву у садашњим условима економских и политичких потешкоћа, чини реалном примену тог метода психолошко-пропагандне делатности.

e) *Подстицање на дезертерство и предају* заснива се на искоришћавању психолошких карактеристика у кризним и ратним ситуацијама: појачано психофизичко оптерећење, стална опасност по живот, страх од рањавања и смрти, и слично. Искоришћавање ситуационих чинилаца најчешће доводи до увећања страха, разних облика пролазних ситуационих поремећаја психе и, евентуално, до „повлачења“ и „склањања“ из опасне ситуације.

Поред наведених, примењују се и следеће методе: уцењивање и подметање, подстицање носталгије, статистичко обмањивање, упрошћавање и компарација, „сведочење“ заробљеника након „испирања мозга“, апели на корист, ауторитет и угроженост, и друге.

Снаге и средства специјалног рата у функцији изазивања дефетизма

Специјални рат, посебно његов психолошко-пропагандни садржај, планирају, организују и спроводе бројне снаге: обавештајне службе са својим специјалним апаратом, „владине“ и „невладине“ организације и институције и друге културне, информативне и хуманитарне организације у својој *ad hoc* мисији. Има мишљења да је у неким случајевима целокупни систем политичких институција једне земље, у ствари, апарат за спровођење специјалног рата, пошто је специјални рат, као и рат уопште, управо средство политике једне земље са позиција силе. У оквиру специјалног рата најзначајнију снагу за психолошко-пропагандна дејства и спровођење идеолошке индоктринације чине разне организације и институције. Томе доприноси њихова распрострањеност, материјалне и кадровске могућности и повољне позиције у појединим земљама, с обзиром на делатности којима се баве. У оружаним снагама великих сила (типичне су САД) постоје специјализовани органи и јединице за вођење психолошко-пропагандног рата (није безначајан податак да је у саставу снага САД у оквиру ИФОР-а у БиХ било више од 200 психолога).

За потребе САД тај задатак обавља агенција УСИА, која обједињава делатност осталих организација и институција. У статуту те агенције пише да су њени задаци „... подстицање, организовање и размена људи и идеја; омогућавање грађанима других земаља да разумеју америчку политику и културу; извештавање сопствене владе о ставовима јавног мњења у другим земљама...“. Из ових задатака се

види да је УСИА веома значајна снага за ширење и очување америчког утицаја методама ненасилног освајања позиција, стварања и развијања симпатија за политику и културу САД, развијање осећања „блискости“ интереса и потискивања мотива за супротстављање не само том него и политичком и војном утицају. На основу тога, делатност те агенције, иако најчешће није „специјална“, према циљу и начину извођења, у крајњем, у функцији је стварања и развијања дефетизма, посебно код малих, сиромашних народа, захваћених процесом убрзане транзиције из комунизма у капитализам.

Осим примене физичке силе у оружаном борби, за постизање циљева примењују се и разноврсна средства утицаја на свест противника. У ширем смислу, сва средства принуде, и у рату и у миру, имају психолошку димензију. Међутим, у ужем смислу, у функцији изазивања дефетизма, реч је о специфичним средствима (не толико због њихове природе, већ због начина употребе) специјалног рата. За класификацију тих средстава постоје различити критеријуми. Према неким ауторима, то су техничка средства и помагала, док се према другима подразумевају и акције, поступци и делатност снага специјалног рата (за ово разматрање најприхватљивија је систематизација са становишта „чулне основе примања поруке“.¹²

а) *Аудитивна средства*. Техника деловања помоћу тих средстава може да буде непосредна и посредна. *Непосредном техником* утицај се остварује директним обраћањем „лицем у лице“, личним преношењем пропагандног садржаја – утицајем на свест људи говором и другим симболичким средствима. О „чистим“ аудитивним средствима може се говорити условно, јер је познато да човек свет доживљава комплексно. *Посредне технике* су оне код којих се аудитивним средствима делује на људе посредством техничких помагала: радио, гласноговорник, музика, звучни ефекти и шумови итд.

Жива реч, непосредним обраћањем или посредована преко техничких средстава, има најзначајнију улогу у пропагандном деловању. При непосредном обраћању, праћена мимиком, гестовима и емоцијама, може веома сугестивно да делује на људе. За изазивање дефетизма највећу примену има у преношењу гласина и других облика усмене пропаганде, као и у капитулантским и дефетистичким говорима неких војсковођа и политичара у ратовима.

Велика распрострањеност радија и могућност истовременог утицаја на велике групе људи омогућује живој речи велике домете и утицај на људе. (Значај радија схватили су и творци специјалног рата против Југославије, посебно у ранијем периоду, па су бројне специјализоване и званичне радио-станице свакодневно емитовале обиман програм на језицима народа и народности. Већина је у форми „објективног информисања“, позајмљивањем вести и коментара, монтирала „целине“ од фрагмената информација и на друге начине обликовала „слушалачку публику“ – јавно мњење).

¹² Вуко Михајловић, *исто*, стр. 64.

б) *Визуелна средства*. Као посредници у преношењу пропагандних порука та средства су се појавила веома рано, са проналаском штампе и фотографије. Штампа је најстарије и најсложеније визуелно средство јер обједињује текст, цртеж, слику, стрип, фотографију итд. Преко ње се може значајно утицати на формирање ставова јавног мњења у једној земљи. На значај штампе указује чињеница да се у свакодневном жаргону одомаћио назив „седма сила“ Штампане поруке могу да се „осамостале“, остају трајно фиксиране и непролазне као документи и „докази“. Осим тога, имају велике визуелно-естетске могућности да остваре актуелност и привлачност.

Савремена пропаганда, коришћењем визуелних средстава, не само да информише већ и усмерава јавно мњење и понашање људи у жељеном правцу. У последње време, од 1991. године, целокупна штампа Запада (па и Истока) утркивала се у сатанизацији српског народа, који је, будући да је „злочиначки“, требало на све начине кажњавати. Последице тих казни и даље трају.

с) *Аудио-визуелна средства*. Модерни масовни медији, нарочито телевизија, омогућују невиђену дифузију информација и стварање представа о свету као „великом селу“. Могућност размене информација и културних и идејних утицаја повећана је до неслућених размера. У све већој интеграцији света, због једносмерних токова свих тековина културе и информација, хегемонистичка политика има могућности да преко средстава масовне комуникације знатно утиче на свест људи у малим, сиромашним земљама, информатичким „аутсајдерима“. Тако су средства масовне комуникације, а у последње време Интернет, у директној функцији остваривања доминације и интереса творца „новог светског поретка“.

Ако је информација, према новој доктрини КОВ-а САД, постала најубојитије оружје, сасвим је сигурно да је телевизија најмоћнији медиј преко којег се делује тим оружјем на свест маса. Није више реч о преносу слике „са лица места“, већ о произвођењу информација према сопственим интересима. Тако је, CNN, на пример, од известиоца са лица места постао протагониста у рату у Персијском заливу, а обликовао је, и још увек обликује, не само америчко већ и светско јавно мњење о рату на просторима претходне Југославије.

Утицај дефетизма на морал војске

Морална свест припадника војске основа је моралне снаге, па је због тога, мета напада у психолошко-пропагандним операцијама. Основни циљ тих напада јесте промена аксеолошке основе, а тиме и когнитивне компоненте моралне свести. Методама идеолошког и другог продирања и „омекшавања свести“ тежи се слабљењу емотивно-мотивационе компоненте моралне свести, што директно изазива слабљење акционе компоненте: губљење воље, самопоуздања и мотива за отпором. Због тога се дефетистички циљеви специјалног рата могу оства-

рити првенствено нападима на моралну свест. У кризним и ратним ситуацијама повећава се значај моралне свести, која, због сплета различитих околности и утицаја, може постати средство манипулације и извор дефетизма. Моралној свести придаје се велики значај у концепцијама специјалног рата. Тако, на пример, у једном борбеном правилу КоВ америчке војске пише да се дефетизам код противника изазива „... стварањем ставова у свести појединаца – противничког војника који проузрокују општу неефикасност, разарају морал и обезбеђују предају која том војнику гарантује живот и образ...“¹³

Услови који погодују настајању и ширењу дефетизма

Савезна Република Југославија се развија у веома сложеним међународним и унутрашњим приликама и условима наслеђених и новостворених противуречности и тешкоћа. На основу ранијих и садашњих тешкоћа продукују се многе дезинтегративне и кризне тенденције и процеси који имају значајну улогу у изграђивању и динамици испољавања моралне свести и чине општи оквир за настанак дефетизма како код становништва, тако и код припадника војске. Отуда од успешности функционисања свих институција друштвено-политичког система, економске и политичке стабилности, односа грађана и припадника ВЈ према основним вредностима друштва и развијеног уверења у могућност успешне одбране од свих облика угрожавања директно зависи колико ће се испољити дефетизам као последица деловања специјалног рата. Поред тих општих услова, постоје и посебни, специфични услови, карактеристични за армијску средину и њене припаднике, који се трансформишу у непосредне узроке дефетизма: нарушеност и неизграђеност моралне свести; неодговорност и недисциплина; нарушени међуљудски односи, другарство и ауторитет старешине; необученост и неприпремљеност људства за отежане услове живота и рада; правовремено, непотпуно и необјективно информисање; личне побуде, интереси и психички проблеми појединаца који условљавају негативна понашања, и друго.

С обзиром на наведене опште и посебне услове, специфична констелација природних, друштвених, психолошких и других чинилаца у конкретној ситуацији, може да буде погодно тло за настајање и ширење дефетизма. На основу њиховог свестраног познавања и уважавања може се одговорити на питање да ли ће појединци, групе и колективитети у тешким и кризним ситуацијама, под утицајем непријатељске пропаганде, приступити организованом отклањању негативних утицаја или ће се предати стихији, дезорганизацији и дефетизму.

Без обзира на то о којем је облику дефетизма реч, он изазива штетне последице по морал Војске, посебно ако се испољава у колективу јединице у критичним ситуацијама, када добија карактеристике

¹³ Група аутора, *Основи војне психологије*, ВИЗ, Београд, 1973.

групне сугестибилности и панике (типичан пример таквог дефетизма је понашање припадника војске и становништва у августовској агресији хрватске војске „Олуја“, 1995. године, на Републику Српску Крајину).

Супротстављање дефетистичкој свести међу припадницима војске и становништва

Отвореност било које земље, па и СРЈ, према спољашњем свету нема алтернативу. Без обзира на изазове, то је нужно цивилизацијско и трајно одређење. Снага одбране и заштите сигурно није у вештачким баријерама и затварању, већ у виталности друштва да се одупре негативним и штетним утицајима и токовима. Успешност заштите од психолошко-пропагандног рата и дефетизма подразумева постојање следећих општих друштвених претпоставки:

- успешно остваривање стратешких циљева развоја друштва;
- остваривање миротворне спољне политике и јачање међународног угледа СРЈ, уз истовремену заштиту националних и државних интереса;
- даља изградња и јачање одбрамбене моћи земље и трансформација ВЈ у модерну оружану силу;
- убрзани научно-технолошки развој земље и укључивање у међународне економске, новчане и техничке токове и асоцијације;
- непрекидно стварање претпоставки за изградњу високе моралне свести и патриотизма грађана и припадника Војске Југославије.

Наведене претпоставке услов су за посебне претпоставке карактеристичне за оружане снаге: висока обученост и оспособљеност људства и изграђеност моралне свести припадника ВЈ; познавање циљева и метода деловања снага специјалног рата; развијеност и изграђеност система безбедности и објективна и правовремена информисаност, и висока физичка, морална и психолошка припремљеност.

На глобалном плану могуће је и неопходно развијати и успоставити мноштво упоредних мера и поступака за остваривање потпуне и сигурне заштите. У приоритетне мере спадају:

- *оспособљавање грађана и припадника Војске Југославије* (развијати свест о могућности, потреби, нужности и значају заштите основних друштвених вредности и могућности успешног супротстављања сваком агресору);
- *образовно-васпитне мере* (кроз целокупни васпитно-образовни систем у друштву и војностручну обуку у ВЈ давати неопходна сазнања о снагама, средствима и методима деловања специјалног рата, као и начинима за супротстављање);
- *организационе мере* (обезбедити да безбедносни систем ефикасно функционише као саставни део друштва и државе);
- *нормативно-правне мере* (права и обавезе грађана и правних лица у супротстављању специјалном рату уредити на основу Устава и закона);

— стимулативно-подстицајне мере (непрекидно афирмисати постигнуте резултате у супротстављању специјалном рату и тако стварати услове за још веће залагање);

— административно-репресивне мере (примењивати их у случајевима непријатељског деловања и грешака и пропуста са тежим последицама).

Осим наведених општих мера на нивоу друштва, у ВЈ предузима се следеће: информисање; непрекидно праћење и процењивање морала; остваривање високог нивоа обуке; културно-просветне мере; организовање унутрашњег реда и дисциплине; ефикасно сузбијање свих непријатељских и негативних појава, и непрекидно спровођење наређених и прописаних мера безбедности. Уопште узев, сваки акт командовања, свака акција субјеката у војној јединици, између осталог, у функцији је изграђивања и јачања борбене готовости и морала, а тиме и супротстављања специјалном рату и дефетизму.

Приликом испољавања „спонтаног дефетизма“ (који није увек подстакнут психолошко-пропагандним деловањем) у критичним ситуацијама, када су идејне, васпитне и информативне мере неефикасне, а репресивне неприхватљиве с етичког становишта, морају се предузимати и још неке специфичне мере: ауторитативни утицај војног старешине личним примером и храброшћу на појединце који су захваћени дефетизмом; отклањање узрока психофизичких оптерећења (замор, депривација и страх) која су довела до слабења морала и мере збрињавања и лечења носилаца дефетизма са психичким ситуационим поремећајима.

*
* *
*

Пропагандно-психолошка делатност као супституција оружане агресије и као сложено средство политике са позиције силе све се снажније испољава. Престанак „хладног рата“ и нестанак једне од две суперсиле довели су до тога да се тачке сукобљавања, облици и средства измештају и модификују – постају перфиднији у бројним новим посредованим облицима. У околностима и условима специфичних међународних и унутрашњих прилика, тај вид агресије усмерен на подривање и слабење моралне снаге и одбрамбених могућности друштва, може постати доминантни облик угрожавања безбедности сваке земље. Тежња да се пољуља уверење у *неопходност* пружања оружаног отпора сваком агресору и у *могућност* успешне одбране од агресије у суштини је један од основних циљева специјалног рата.

У изазивању и подстицању дефетизма најчешће се користе унутрашње тешкоће и противуречности позиције неке земље на међународном плану да би се обезвредио друштвено-политички систем, дисквалификовале институције државе и уставни поредак, довели у сумњу стратешки циљеви развоја друштва, и друго.

Особеност и сложеност супротстављања психолошко-пропагандном рату и дефетизму као његовој последици произилазе из комплексности и сложености дефетизма као морално-политичке, психолошке, сазнајне и социолошке појаве. Успешност супротстављању условљена је и успешношћу функционисања друштвеног система, његовом економском политичком стабилношћу и изграђеношћу позитивног односа грађана према основним друштвеним вредностима.